

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ШКАТУЛА Олександр Павлович – старший викладач кафедри суспільних наук Житомирського військового інституту ім. С. П. Корольова, підполковник запасу.

Наукові інтереси: інформаційні технології в навчальному процесі, особистість у кіберпросторі, формування психологічної стійкості військовослужбовців.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHKATULA Alexander Pavlovich – senior lecturer of social Sciences Department of the Zhytomyr military Institute of Sergei Korolev Zhytomyr Military Institut, reserve colonel

Circle of scientific interests: information technology in the educational process, personality in cyberspace, the formation of psychological stability of troops.

УДК: 37(09)

БОЙКО Наталя Олександрівна –

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: spinelly86@ukr.net

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАСОБАМИ РЕФЛЕКСОЛОГІЇ У КИЇВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Розбудова української держави, соціально-економічна та політична трансформація суспільства зумовили необхідність кардинального оновлення освітніх процесів, а отже зміну наукової концепції формування особистості педагога в системі вищої педагогічної освіти.

Розв'язання цієї проблеми можливе на основі ґрунтовного аналізу історико-педагогічного досвіду становлення і розвитку національної вищої педагогічної школи та професійної підготовки педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними щодо проблем історії вищої педагогічної освіти України є праці різних часів Н. Дем'яненко, Т. Корнейчика, Ф. Корольова, І. Лікарчука, В. Майбороди, Ф. Паначина, З. Равкіна, В. Чавдарова, М. Ярмаценка, Г. Ясницького. Питання професійно-педагогічної підготовки, методи, прийоми роботи вчителя в 20-30-х рр. вивчалися дослідниками Л. Вовк, Н. Гузій, С. Гусевим, Н. Калениченко, П. Груздевим, О. Сухомлинською, М. Зотіним, О. Радул, М. Рубінштейном та ін. Питанням розвитку української школи рефлексології займалися В. Протопопов, О. Залужний, І. Соколянський, А. Володимирський, Г. Костюк, Я. Чепіга.

Рефлексологія знайшла своє відображення і в суто педагогічній літературі. Найвідомішими працями, в яких у 1925–1929 рр. популяризувалася рефлексологія були «Рефлексологічний підхід в педагогіці»

А. Дернової-Ярмоленко, «Рефлексологія і педагогіка» І. Арямова, «Учіння про умовні рефлекси як основа педагогіки» Ю. Фролова.

Найбільш виважено й ґрунтовно витоки та основи розвитку української школи рефлексології було проаналізовано О. Сухомлинською в роботі «Нариси історії українського шкільництва» (1996).

Рефлексологія як навчальний предмет в інститутах народної освіти недостатньо проаналізована в сучасній історико-педагогічній науці.

Метою статті є з'ясування історії викладання рефлексології при підготовці вчительських кадрів у Київському інституті народної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. З утвердженням радянської влади в Україні в 20-х роках стара освітня система була повністю зруйнованою: ліквідовано середні школи, семінарії, університети, а сама система стала зорієнтованою на соціальне виховання дітей, на професійну освіту молоді і дорослих. Це наклало відбиток в цілому на педагогічні вищі навчальні заклади. Вони були реорганізовані в Інститути народної освіти та 3-річні педагогічні курси, причому базою організації ІНО слугували колишні університети. Теоретики і практики педагогічної науки України М. Зарецький, Д. Орехов, Я. Ряпло, М. Шатунов акцентували на тому, що особливо університети гальмували швидкий і рішучий перехід до педагогічного типу вищого навчального закладу освіти і не могли

позбутися пережитків загальноосвітніх і академічних традицій. Це заважало втіленню в життя яскраво вираженого педагогічного ухилу [4].

Київський інститут народної освіти відкрився згідно з постановою № 38 Управління вищих шкіл (УВШ) м. Києва від 15 липня 1920 р.: «На базі історико-філологічних факультетів колишнього університету Св. Володимира та Вищих Жіночих Курсів заснувати Київський інститут народної освіти» (КІНО)» [6, с. 41].

Педагогізація навчального процесу в КІНО зустріла опір з боку старої російської професури і з боку української національно свідомої наукової інтелігенції. Якщо перша вбачала у реформі загрозу втрати імперських позицій у науково-культурному житті України, то друга розуміла небезпеку для розвитку української науки і культури.

Боротьба цих тенденцій відбувалася і в правлінні КІНО. Його ректор у 1921–1924 рр., суспільствознавець М. І. Лобода, був рішучим противником суцільної педагогізації навчального процесу, а проректор К. Ф. Лебединцев, декан факультету соціального виховання Я. Ф. Чепіга і декан факультету професійної освіти С. А. Ананьїн, навпаки, відкидали університетську систему освіти [7].

Спочатку в складі КІНО було два факультети: шкільний і дошкільний. Третім став лікувально-педагогічний факультет, відкритий ще восени 1919 р. при Вищих педагогічних курсах 2-го Товариства професорів і навчателів і повністю включений до складу ІНО за розпорядженням УВШ від 31 серпня 1920 р.

Структура шкільного факультету була складною. Він мав два відділення: гуманітарне і природниче. Гуманітарне відділення об'єднувало шість циклів: філософський, лінгвістичний, літературний, історичний, історії мистецтв, соціально-історичний. Природниче відділення мало 15 циклів, які об'єднувалися в п'ять споріднених підвідділів: 1) фізико-математичний з математичним, механічним, фізичним, астрономо-геодезичним, геофізичним циклами; 2) неживої природи з циклами: хімічним, геологічним; 3) живої природи, ботаніки, зоології, антрополого-географічний; 4) географічний з природничо-географічним, економічно-географічним циклами; 5) агрономічний, що об'єднував фітотехнічний, біотехнічний, економічно-господарський підвідділи [7].

У червні 1921 року відбулася Всеукраїнська нарада з питань освіти. На засіданнях секцій було опрацьовано і схвалено питання соціальної, професійної і

політичної підготовки студентів. Відповідно до завдань підготовки працівників освіти для системи професійних навчальних закладів та для проведення політико-освітньої роботи серед широких мас вважалося, що інститути народної освіти, покликані здійснювати цю роботу, повинні мати й відповідні факультети, а саме: соціального виховання (соцвих), професійної освіти (профос), політосвіти (політос).

У зв'язку з цим, істотні зміни відбулися й у структурі Київського ІНО. Наступний навчальний рік (1921/22) розпочався вже за новою організаційною структурою. Було створено два факультети: соціального виховання та професійної освіти, відкрито однорічний підготовчий, так званий основний факультет. Термін навчання в інституті разом із навчанням на основному факультеті став чотирирічним.

Факультет соціального виховання мав готувати працівників вищої кваліфікації для роботи в закладах соціального виховання (дитячому садку, дитбудинку, школі). До його складу входили такі відділи: а) шкільний, що готував працівників для масової школи; б) дошкільний; в) лікувально-педагогічний, який готував спеціалістів-педагогів для роботи з розумово відсталими, морально дефективними, глухонімими та сліпими дітьми. Комплектування цього факультету передбачалося проводити за рахунок практичних працівників системи соціального виховання, а також випускників профшкіл і технікумів.

Факультет професійної освіти готував керівників і викладачів профшкіл, шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН) і частково технікумів. Випускник факультету мав бути фахівцем в одній із галузей народного господарства і водночас педагогом. Тому комплектувався цей факультет у такий спосіб: на перший курс основного відділу приймали тих, хто закінчив профшколи; на другий – випускників технікумів зі стажем практичної роботи і на третій – випускників інститутів. Факультет мав соціально-історичний, фізико-математичний, літературно-лінгвістичний та природничо-географічний відділи. Кожний відділ поділявся на секції [6].

20-ті роки були часом пошуків і вагань щодо побудови навчально-виховного процесу. Думки українських педагогів-учених були спрямовані на Захід. Свідченням цього є програмний виступ тодішнього наркома народної освіти Г. Гринька, який стверджував, що Європа має багатий науково-педагогічний досвід, цікаві традиції наукової розробки психології,

психофізіології, психотехніки тощо. Отже розглянемо, що ж із європейської науки привертало увагу українських дослідників.

У психології Заходу розвивались дві течії: гештальтпсихологія та біхевіоризм. Біхевіоризм вважав предметом психології поведінку, а не свідомість, методом дослідження – експеримент. «Стимул-реакція» – так прозвучав девіз біхевіористів. Предметом досліджень біхевіоризму була визнана поведінка, яка складається з секреторних і м'язових реакцій, котрі детерміновані зовнішніми стимулами [10]. Гештальтпсихологія, як і біхевіоризм, вбачала в експерименті головний інструмент пізнання психічного світу людини. Основна мета гештальтпсихології – вивчати свідомість за допомогою цілісних структур (гештальтів). Це була феноменологічна концепція, яка намагалася будувати психологічні знання на основі фізичних [10].

У 20-ті роки – в період розквіту рефлексології в Україні – перекладаються роботи провідного представника біхевіоризму Дж. Уотсона, причому вони не лише перекладаються, а й коментуються провідними рефлексологами України. Також певний вплив на молоду педагогічну науку України справила й гештальтпсихологія, яка «вбачала в експерименті головний інструмент пізнання психічного світу людини» [5, с. 126].

Слід відзначити й неабиякий вплив теорії і практики психоаналізу на педагогіку 20-х років, який розглядається як терапевтично-педагогічний напрям, як засіб найбільшого проникнення у внутрішній світ дитини.

У цей самий час в педагогічній науці України встановлюється й організаційно оформлюється рефлексологічний напрям. Усі провідні науково-педагогічні сили стали на рефлексологічні позиції. Почався новий науковий переворот, новий етап у педагогіці. Основною причиною цього був кризовий стан педагогічної науки, яка відкинула стару модель й гостро потребувала створення нового фундаменту, своєї методологічної основи. Але започаткувати абсолютно нові концептуальні підходи з нічого не можливо. І тому молода українська педагогічна наука звернулася до наукового доробку, який розпочався ще в дореволюційний час. Ще в 1866 р. Іван Сеченов видав свою книгу «Рефлекси головного мозку», в якій стверджувалось, «вся свідомість або несвідомість діяльність і є рефлекторною» [5, с. 122].

Рефлексологія як наука про поведінку людини отримала велике поширення й офіційну підтримку в першій половині 20-

х років ХХ ст.: була створена наукова теорія рефлексології, відкривалися рефлексологічні лабораторії, з'являлися наукові школи. Рефлексологія мала значний вплив на педагогічну науку і шкільну практику. Вбачаючи своїм завданням вивчення особистості дитини у її стосунках з оточенням не після здійснення нею якихось актів (реакцій, вчинків, дій), рефлексологія стала на короткий час методологічною засадою педагогіки. Рефлексологія була комплексною наукою і включала в себе систему дисциплін: генетична рефлексологія, колективна рефлексологія, індивідуальна рефлексологія тощо. Рефлексологія входила до складу такої інтегративної науки, як педологія, була її основою [3].

Рефлексологія оперує такими науковими поняттями, як «рефлекс – реакція – відповідь» організму на будь-який подразник, що діє на нього через нервову систему. Вони не природні, не постійні. Для них притаманні такі якості, як розповсюдження, концентрація, диференціація, загальмування, розгальмування, індукція, створення домінант.

Рефлексологія як наука про поведінку людини експериментальним шляхом вивчала вияви людської діяльності, серед них і нашу психіку як вищий вияв рефлекторної діяльності. Щодо дитини рефлексологія створила спеціальну науку – педагогічну рефлексологію, мета якої – «виходячи із знання про дитину, її фізіологію, анатомію, на основі умовних і безумовних рефлексів раціонально організувати все життя дитини, її виховання» [9, с. 110].

«Один з найцінніших методів для пізнання поведінки рефлексологія може знайти в педагогічному процесі. Вивчення складних форм діяльності повинно йти не так шляхом досліджування готових типів поведінки, як шляхом досліджування самого процесу формування тієї чи іншої поведінки. При роботі в цьому напрямі можна користуватися найрізноманітнішими методиками, починаючи від вузько-лабораторного експерименту і кінчаючи дослідженнями натуральної шкільної праці. Зближення рефлексології та педагогіки зробить велику послугу їм обом», – писав В. Протопопов, один із засновників рефлексологічного напрямку в Україні [8, с. 10].

Рефлексологічні погляди стали підґрунтям навчання у педагогічних навчальних закладах, а також основою дослідницької роботи в галузі педагогіки. У Харкові, Києві та Одесі при інститутах народної освіти існували кафедри та кабінети

рефлексології, читалися лекції для студентів, велися відповідні практичні заняття. Проводилася велика експериментальна робота в навчально-виховних закладах: дитячих садках, школах, клубах. Зупинимось на цьому більш докладніше на прикладі діяльності Київського ІНО.

Під час роботи в Державному архіві м. Києва нами були знайдені різноманітні програми: «Педологія», «Експериментальна психологія», «Загальна психологія», «Основи психології». Всі ці програми повністю або частково висвітлюють питання рефлексології, іноді в поєднанні зі спорідненими предметами, такими як педологія і психологія. Але викладання окремого курсу «Рефлексологія» в навчальних планах КІНО не виявлено, так як і не знайдено такої програми.

Наведемо приклад програми практичних занять по педології для дошкільного факультету КІНО (5.02.1921 р.):

1. Перші години практичних занять по педології присвячуються ознайомленню з сучасним станом науки педології і з тими методами, які вживаються зараз при обслідуванні дітей.

2. Різниця між звичайним життєвим спостереженням над психологією взагалі, дитини зокрема, і науковим спостереженням.

3. Вага експерименту в психології взагалі, зокрема в обслідуванні дитини.

4. Різні експериментальні методи: індивідуальне обстеження, колективне, метод анкети, статистичний метод.

5. Техніка експериментів: загальні умови для експериментатора, для дитини над котрою проводиться експеримент.

6. Загальний план обстеження індивідуальності дитини. Зразковий план В. Лая (докладно дається слухачам):

– Біологічні і соціальні фактори розвитку дитини;

– Процес виховання й наслідки виховання;

– Обстеження окремих боків індивідуальності дитини: обслідування зовнішніх органів чуттів дитини (зір, слух, дотик, смак, нюх, м'язове чуття, рухливість);

– Обстеження уваги дитини;

– Пам'яті дитини;

– Фантазії;

– Тями;

– Загальної сфери чуттів (загальний душевний настрій, нахил до афектів, релігійне чуття, моральне чуття, естетичне чуття);

– Волі;

– Нахил певної дитини;

– Мови окремої дитини і взагалі дітей;

– Як виявляє себе дитини в іграх [1, арк. 23].

Крім праці студентів з окремими дітьми практикум по педології проводився також у дитсадках та дитбудинках. Результати обстеження дітей студентами оформлювались у вигляді доповіді та обговорювались на практичних заняттях спільно з керівником.

Цікавою для нас є програма з експериментальної психології для студентів КІНО викладача А.Н. Раєвського (1922/23 н.р.). Вона включає в себе багато питань, якими займалася рефлексологія в ті часи. Програма складалася з 21 пункту та передбачала такі аспекти:

1. Предмет і завдання психології;

2. Біологічні, соціальні і фізіологічні основи душевного життя. Нервова система та душевне життя;

3. Методи психології. Самоспостереження та спостереження. Критика того й іншого. Об'єктивна психологія. Рефлексологія. Наука про поведінку.

4. Проблема психологічного експерименту. Види психологічного експерименту. Експериментальна психологія – єдино можлива наукова психологія;

5. Вимірювання в психології. Психофізика. Статистична обробка даних психологічного експерименту;

6. Галузі психологічного дослідження: загальна та індивідуальна психологія, соціальна психологія, диференційна психологія, порівняльна психологія, зоопсихологія, фізіологічна психологія;

7. Класифікація душевних явищ;

8. Елементи душевних явищ. Відчуття, почуття, прагнення. Психологія пізнання;

9. Відчуття. Загальна характеристика сфери відчуттів. Прості відчуття. Рухи і відчуття. Закон відносності у сфері відчуттів;

10. Види відчуттів. Аналіз зорових, слухових, нюхових, смакових і дотикових відчуттів. Експериментальні дослідження відчуттів;

11. Інтенсивність відчуттів. Закон Вебера-Фехнера;

12. Сприйняття. Сприйняття просторові, часові, якісні. Складні сприйняття;

13. Увага. Природа уваги. Експериментальне дослідження уваги. Обсяг уваги. Ступінь уваги. Акомодация і інерція уваги. Фізіологія і біологія уваги;

14. Асоціації. Закон їх. Експериментальне дослідження асоціацій;

15. Пам'ять і уява. Збереження, відтворення, впізнавання. Експериментальне дослідження пам'яті. Спогади й уявлення. Природа процесів уяви;

16. Мислення. Положення свідомості. Елементарність процесу мислення. Думка і мова. Абстракція, порівняння, розрізнення. Судження. Умовивід. Експериментальні дослідження процесів мислення;

17. Почуття. Почуття і відчуття. Методи дослідження почуття. Тривимірна теорія почуття. Фізіологія відчуття. Біологія почуття. Нижчі і вищі почуття;

18. Емоція. Теорія Джеймса-Ланге. Форми емоції. Емоційна пам'ять. Настрій, страх, темперамент. Вищі почуття, їх природа та форми. Методи експериментального дослідження почуття;

19. Воля. Реакція. Її види. Аналіз реакцій. Складні реакції. Вольова дія. Імпульс, рефлекс, інстинкт. Вищі форми вольових дій;

20. Індивідуальність як проблема психології;

21. Прикладна психологія – психотехніка. Психологія та інші науки [2, арк. 17].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, через те, що в 20–30 рр. рефлексологія тільки формувалась, як самостійна наука, викладачі та професура не завжди виокремлювали її в автономний предмет. Частіше питання рефлексології висвітлювались через комплекс навчальних предметів.

В перспективі ми проаналізуємо інші програми та наукові плани з рефлексології, які викладались студентам Одеського та Харківського ІНО та зробимо висновки щодо висвітлення предмету в цілому на Україні.

СПИСОК ДжЕРЕЛ

1. Державний архів м. Києва (ДАК), р. 346, оп.1, spr.7, арк.23.
2. ДАК, р. 346, оп.1, spr.34, арк.17.
3. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Лавріненко О. А. Проблема підготовки вчителя в дослідженнях науковців вищих закладів освіти України 20-30 рр. XX ст. / О. А. Лавріненко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки, № 4, – 2005. – с. 184–188.
5. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 213 с.
6. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова: Історія. Сьогодення. Перспективи / Авт.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. – К.: Навч. книга, 2005. – 225 с.
7. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова: Іст. нарис, 1920-2000 / Укладачі: П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 220 с.

8. Протопопов В. П. Завдання рефлексології та її методи / В. П. Протопопов // Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки / За ред. В. П. Протопопова. – Х.: Державне видавництво України, 1925. – 321 с.

9. Сухомлинська О. В. Витоки й засади української школи рефлексології та педології (20-ті роки) / О.В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія – № 3. – 1994. – С. 107–118.

10. Ярошевский М. Г. История психологии / М. Г. Ярошевский. – М., 1985. – 321 с.

REFERENCES

1. *Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva (DAK)* [Kyiv State Archive (KSA)], r. 346, op.1, spr.7, ark.23.
2. *DAK [KSA]*, r. 346, op.1, spr.34, ark.17.
3. *Encyklopediia osvity* (2008). [Encyclopedia of Education]. Kyiv.
4. Lavrinenko, O. A. (2005). *Problema pidgotovky vchytelia v doslidzhenniah naukovciv vyshhyh zakladiv osvity Ukrainy 20-30 rr. XX st.* [The problem of teacher's training in scientific researches of the higher education institutions in Ukraine in 20-30's. XX century]. Nizhyn.
5. *Narysy istorii ukrainskogo shkilnyctva. 1905-1933: Navch. Posibnyk* (1996). [Essays on the history of Ukrainian school education. 1905-1933: Training manual]. Kyiv.
6. *Nacionalnyi pedagogichniy universytet imeni M. P. Dragomanova: Istoriia. Sogodennia. Perspektyvy.* (2005). [National Pedagogical Dragomanov University: History. Present. Prospects]. Kyiv.
7. *Nacionalnyi pedagogichniy universytet imeni Myhajla Dragomanova: Ist. narys, 1920-2000.* (2000). [National Pedagogical Dragomanov University: Historic essay, 1920-2000]. Kyiv.
8. Protopopov, V. P. (1925). *Zavdannia refleksologii ta ii metody.* [The task of reflexology and its methods]. Kharkiv.
9. Suhomlynska, O.V. (1985). *Vytoky i zasady ukrainskoi shkoly refleksologii ta pedologii (20-ti roky).* [Ukrainian origins and principles of reflexology schools and pedology (20's)]. Kyiv.
10. Yaroshevskiy, M. G. (1985). *Istoriia psyhologii.* [History of psychology]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БОЙКО Наталя Олександрівна – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: рефлексологія як навчальний предмет, історія розвитку інститутів народної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BOYKO Natalia Oleksandrivna - the postgraduate student of the department of pedagogy and educational management of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of research interests: reflexology as a subject of study, the history of the development of the public education institutions.